

الکسی دو توکویل؛ زندگی انجمنی و دموکراسی

- تحلیل دموکراسی در آمریکا
- الکسی دو توکویل
- رحمت‌الله مقدم مراغه‌ای
- زوار
- ۱۳۴۷

حسین ایمانی جاجرمی
دکترای جامعه‌شناسی توسعه
himanijajarmi@yahoo.com

توکویل نیز تحت تأثیر آن قرار داشت. از مسائل موردتوجه لیبرالها، گسترش دیوان‌سالاری دولت از زمان ریشلیو و لوئی چهاردهم بود. این مسئله، خودگردانی محلی را در فرانسه از میان برده بود. به نظر لیبرالها حکومت محلی به اداره محلی مبدل شده بود و شهرداریها که منتخب مردم محلی بودند به جای پاسخگویی به مردم، به مقامات دولتی در پاریس حساب پس می‌دادند. چنین اوضاعی موجب شده بود تا ابتکارهای محلی از میان بروند و توجه به افکار و نظرات مردم محلی جایی در امور نداشتند باشد.

مسئله برقراری تعادل میان قدرت مرکزی و خودگردانی محلی در دهه دوم قرن ۱۹ در فرانسه، به شدت اذهان لیبرالها و سلطنت‌طلبان را به خود مشغول کرده بود. پاسخهای آنها اگرچه ظاهری جذاب داشت اما قانع‌کننده نبود. لیبرالها نهادهای پارلمانی انگلیسی را پیشنهاد می‌کردند اما به این واقعیت توجه نداشتند که آنچه خودگردانی محلی را در انگلستان تضمین می‌کرد، نه حاکمیت پارلمانی، بلکه «اشرافیت طبیعی» مقتدری بود که در فرانسه وجود نداشت. سلطنت‌طلبان افراطی هم بی‌توجه به تغییرات اجتماعی و اقتصادی صورت گرفته در فرانسه می‌خواستند اشرافیت کهن را از نو بیافرینند. راه حلی که نسبت به اولی نامعقول‌تر بود. پرسش توکویل این بود که «چگونه می‌توان میان قدرت دولت مرکزی و خودگردانی محلی تعادل برقرار کرد؟» (۲۷). او در مذمت تمرکز قدرت می‌نویسد: «قدرت‌هایی را که خود به تنهایی می‌توانستند از عهده استبداد

در معرفی توکویل (۱۸۵۹-۱۸۰۵) اندیشمند سده نوزده فرانسوی چند نکته قابل توجه وجود دارد که پیش از بررسی آثارش باید به آنها اشاره کرد. او در جامعه‌ای زندگی می‌کرد که میان دو اندیشه تمرکز قدرت و پراکندگی قدرت در نوسان بود. مخالف اندیشه‌های سوسیالیستی، تمرکز قدرت و حکومت دیوانسالاران بود. از «خودگردانی محلی» و پراکندگی قدرت دفاع می‌کرد. مشارکت در حکومت را با اخلاق پیوند می‌زد و آن را لازمه زندگی سراپا اخلاقی می‌دانست. در مذمت اطاعت از قدرت نامشروع می‌نویسد: «تسلیم به زور شدن و عادت کردن به اطاعت، انسان را پست و منحط نمی‌کند. پستی و انحطاط وقتی چیره می‌گردد که انسان خود را تسلیم قدرتی نماید که در نظر او نامشروع باشد و به اجبار از کسانی اطاعت نماید که در نظر او تجاوز کار و غاصب شناخته شوند» (۶۸).

او با خصوصی کردن افراطی زندگی و بی‌اعتنایی به ارزش شهروندی مخالفت می‌ورزید. توکویل که در عصر ناآرامی در تاریخ فرانسه زندگی می‌کرد، همانند سایر جامعه‌شناسان بزرگ عصر خود نظیر کنت و دورکیم در جست‌وجوی نظم اجتماعی برای ساماندهی به اوضاع و احوال آشفته جامعه بود. او این نظم را در نهاد مدرن دموکراسی جست‌وجو می‌کرد. جست‌وجویی که حاصل آن کتاب دموکراسی در آمریکا است.

در سالهای ابتدایی سده نوزده میلادی یعنی دهه ۱۸۲۰ در فرانسه مباحثه بزرگی میان لیبرالها و سلطنت‌طلبان افراطی وجود داشت. آنها در طول این سالها به جدالهای وسیع نظری و سیاسی مشغول بودند که

برآیند از میان برده‌ایم، همه امتیازهایی را که از خانواده، مؤسسات و افراد سلب کرده‌ایم یکجا به دولت مرکزی بخشیده‌ایم، بدین سان نیروی گهگاه ستمگر ولی غالباً محافظه‌کار گروهی کوچک جای خود را به ضعف همگان داده است» (توکویل، مجموعه آثار، یکم/الف، ۸، به نقل از سیدنتاپ، ۱۳۷۵: ۸۰).

توکویل جامعه فرانسه را در حال گذار از اشرافیت به دموکراسی می‌دانست. گذری که در روزگار او متوقف مانده بود و به تعارض پایدار میان اصول دموکراسی و اریستوکراسی انجامیده بود. آنچه خودگردانی محلی را در فرانسه از میان برده بود، انهدام اشرافیت بود. در حالی که در انگلستان خودگردانی محلی به سبب استیلای اشرافیت همچنان باقی بود. آیا برای دستیابی به خودگردانی محلی و محدود کردن تمرکز، می‌بایست مجدداً اشرافیت در فرانسه احیا می‌شد؟ توکویل با آن که خود ریشه‌ای اشرافی داشت، این نظر را رد می‌کرد.

در آن دوران از موفقیت جامعه آمریکا در ساماندهی اوضاع و برقراری نظمی دموکراتیک خیرهای خوبی به گوش فرانسویان می‌رسید و کنجکاوی اذهان جست‌وجوگری مانند توکویل را برمی‌انگیخت. آنها از خود می‌پرسیدند که آمریکاییان چگونه جامعه دموکراتیکی را پدید آورده

بودند که به شیوه غیرمتمرکز و بی‌نیاز از اشرافیت، خود بر خود فرمان می‌رانند؟ در جست‌وجوی پاسخ این پرسش بود که توکویل سفر خود را به ایالات متحده در ظاهر برای مطالعه نهادهای قضایی آن کشور انجام داد. حاصل این سفر کتاب دموکراسی در آمریکا بود که اکنون بدل به یک متن کلاسیک جامعه‌شناسی شده است.

آنچه از کار توکویل

برای نظریه سرمایه اجتماعی اهمیت دارد،

کاوش درباره ارتباط شکل‌های دولت

با شرایط گوناگون اجتماعی

و تأثیری است که

خصوصیات فرهنگی جوامع

بر سرشت سیاسی آنها دارد

مسائل مورد توجه او در این سفر همان مسائلی بود که در کشورش جریان داشت. «اگر از مسائلی که در نیمه دوم دهه ۱۸۳۰ در پاریس مورد بحث بود فهرستی تهیه کنیم، و آن را در کنار فهرست مطالب دموکراسی در آمریکا (۱۸۳۵) قرار دهیم، شباهت فوق‌العاده‌ای بین آنها می‌بینیم... مباحث دموکراسی در آمریکا یعنی پیشرفت برابری اجتماعی، تقسیم ثروت، جدایی کلیسا و دولت، آزادی مذهب و نتایج آن، اهمیت همکاری‌های داوطلبانه، آزادی مطبوعات، دادرسی از طریق هیئت منصفه، نقش تحرک اجتماعی و جغرافیایی همه بازتابی است از پرسشهایی که ابتدا مباحثه بزرگ در ذهن توکویل برانگیخت» (سیدنتاپ، ۱۳۷۵: ۶۲). پژوهش درباره دموکراسی آمریکایی تلاش برای نشان دادن الگوی جدید به فرانسه بود. الگوی جامعه بی‌طبقه‌ای که نیروی محرک آن جامعه مدنی است. توانمندی جامعه مدنی از تمرکز و اهمیت حکومت مرکزی می‌کاست. همان راه‌حلی که توکویل برای مشکل گذر جامعه فرانسه به دنبال آن می‌گشت. او در این کتاب دو هدف را دنبال می‌کرد. نخست، ارائه جهت پیشرفت دموکراسی، آگاهی از

معایب و مزایای آن و نشان دادن علل و موجباتی که به دموکراسی قدرت و توانایی بخشیده بود. دوم، مطالعه اثرات حکومت دموکراسی در روابط مدنی و عادات و اخلاق و افکار مردم.

توکویل عوامل شکل دهنده نهادهای اجتماعی دموکراتیک را به سه دسته تقسیم می‌کند: موقعیت و وضع طبیعی، قوانین و رسوم اخلاقی. نخستین عامل یعنی طبیعت گسترده و بکر آمریکا مانع از تشکیل اشراف زمیندار شده بود. قوانین ارث هم با تأکید بر تقسیم مساوی ماترک میان فرزندان مانع از تمرکز ثروت در دست افراد محدودی شده بود. رسوم اخلاقی با تلفیق مذهب و آزادی بر مساوات تأکید داشت.

توکویل برای نشان دادن اهمیت هر یک از این عوامل از روش مقایسه استفاده کرد و به مطالعه دو مهاجرنشین «نیوانگلند» و «کبک» پرداخت. در نیوانگلند مردمانی با کیش پروتستان زندگی می‌کردند که در کنار بافشاری بر مساوات بر خودگردانی محلی نیز تأکید داشتند. آنها توانسته بودند جامعه‌ای را بنا کنند که در آن «روح مذهب» و «روح آزادی» در کنار یکدیگر امور جامعه را سامان می‌داد.

بررسی مهاجرنشین کبک رجحان نظریه اخلاقی را نشان داد. از نظر مقتضیات طبیعی میان این مهاجرنشین با مهاجرنشین نیوانگلند تفاوتی نبود. با وجود این نهادهای اجتماعی این دو با یکدیگر تفاوت داشت. توکویل در نیوانگلند خودگردانی محلی، ابتکار و رونق و فعالیت را مشاهده کرد. اما در کبک بقایای تفکر تمرکزگرایی و عادت به مواظبت و سرپرستی دولت به چشم می‌خورد.

چگونه آمریکاییان موفق شده بودند نظام سیاسی‌ای پدید آورند که قدرت مرکزی و خودگردانی محلی را با هم بیامیزد؟ توکویل می‌دید که مشارکت سیاسی در آمریکا جنبه‌ای اخلاقی دارد. «بزرگ‌ترین تکلیفی که فرد در آمریکا برای خود می‌شناسد آن است که در امر حکومت جامعه مشارکت نموده و در آن بحث نماید... در بعضی ممالک که بر طبق قانون، حقوق سیاسی به فرد تفویض گردیده است فرد حقوق سیاسی را با اکره می‌پذیرد. در نظر او قبول و انجام تکالیفی که به منظور حفظ منافع جامعه به او تفویض گردیده است ائتلاف وقت جلوه می‌کند. در نتیجه دوست دارد که خود را در چهار دیواری محدودی پناه داده و از همه امور برکنار بماند. اما برعکس در آمریکا اگر بنا باشد فرد آمریکایی منحصرأ به انجام امور شخصی خود مشغول گردد در حکم آن است که نیمی از عمر او را از او گرفته باشند. زیرا خلأ یزری در زندگی خود احساس می‌نماید و به نحو غیرقابل تصویری افسرده و بدبخت می‌شود» (۵۹).

این تصویر از جامعه آمریکا در مقابل تصویری است که توکویل از جوامع اروپایی و به طور ضمنی فرانسه زمان خود ترسیم می‌کند: «پاره‌ای ملل اروپایی هستند که در جامعه آنها

به اعتقاد توکویل
سرمایه اجتماعی، حکمرانی خوب را
با تغییر تمایلات جامعه
از علائق خاص‌گرایانه
(چگونه می‌توانم ثروتمند شوم؟)
به علائق جامعه محور
(چگونه می‌توانیم امور محله مان را
بهبود بخشیم؟) موجب می‌شود

آنچه خودگردانی محلی را در فرانسه از میان برده بود، انهدام اشرافیت بود. در حالی که در انگلستان خودگردانی محلی به سبب استیلای اشرافیت همچنان باقی بود؛ آیا برای دستیابی به خودگردانی محلی و محدود کردن تمرکز، می‌باید مجدداً اشرافیت در فرانسه احیا می‌شد؟ توکویل با آن که خود ریشه‌ای اشرافی داشت، این نظر را رد می‌کرد

لیبرالها برای تضمین خودگردانی، نهادهای پارلمانی انگلیسی را پیشنهاد می‌کردند اما از این نکته غافل بودند که آنچه خودگردانی محلی را در انگلستان تضمین می‌کرد، نه حاکمیت پارلمانی، بلکه «اشرافیت طبیعی» مقتدری بود که در فرانسه وجود نداشت

برجستگی دیگر کار توکویل توجه به اثر رسوم اخلاقی جامعه یا به تعبیر امروز سرمایه اجتماعی بر طبیعت ترجیحات شهروندان است. سرمایه اجتماعی می‌تواند فضیلت مدنی را در شهروندان پرورش دهد. سرمایه اجتماعی حکمرانی خوب را با تغییر تمایلات جامعه از علائق خاص‌گرایانه (چگونه می‌توانم ثروتمند شوم؟) به علائق جامعه محور (چگونه می‌توانیم امور محله‌مان را بهبود بخشیم؟) موجب می‌شود. با افزایش ترجیحات شهروندی برای منابع جمعی یا بسط «من» به «ما» سرمایه اجتماعی مشوق اعلام تقاضاهایی به حکومت است که به منافع همه به جای کمک به برخی اعضا به هزینه دیگران توجه دارد.

اما نکته‌ای در مورد این کتاب و وضعیت آموزش جامعه‌شناسی در ایران وجود دارد که ذکر آن در اینجا ضروری است. با وجود اهمیت کتاب توکویل در نظریه جامعه‌شناسی و بررسی اندیشه‌های او در نظریه‌شناسان بزرگی چون ریمون آرون در کتاب مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی در کمتر کلاس نظریه‌های جامعه‌شناسی است که از توکویل و نظریه‌های او بحث به میان آید. شاهد این مدعا عدم تجدید چاپ کتاب توکویل از سال ۱۳۴۷ تا سال ۱۳۸۳ یعنی به مدت ۳۶ سال است. این درحالی است که فهم اندیشه‌های امروزی مربوط به جامعه مدنی و سرمایه اجتماعی نیازمند آشنایی با افکار پایه‌گذاران و تحلیل‌گران کلاسیک آن مانند توکویل است. در روزگاری که جامعه ایران در شرایط‌گذار میان سنت‌های استبدادی و ایده‌های نوین دموکراسی در نوسان است، فهم اندیشمندی که شرایط مشابهی را در نزدیک به دو سده پیش تجربه می‌کرده شاید راهگشا باشد. به همت انتشارات علمی و فرهنگی در سال ۱۳۸۳ کتاب توکویل تجدید چاپ شده است و در دسترس قرار دارد.

منبع:

سیدنتاپ لری. (۱۳۷۵). توکویل، حسن کامشاد، تهران: طرح نو.

فرد حکم ستون زانندی را دارد که در سرنوشت محل بلاتأثیر و بدون نقش است. در جامعه فرد وجود خود را بی‌ثمر می‌شناسد. بزرگ‌ترین تغییرات در مملکتش پیش می‌آید بدون آنکه در آنها مشارکتی داشته باشد و یا آنکه به روشنی بر آن آگاه شود. از همه چیز بی‌خبر است و به طور تصادفی ممکن است از آنچه در اطراف او می‌گذرد مطلبی شنیده باشد» (۲۱۲).

تفاوت روش بررسی توکویل با هم عصران خود آن است که او به دیدگاه صرفاً بیرونی یا رفتاری بسنده نمی‌کند. او می‌خواهد بفهمد در درون چه می‌گذرد. نکته‌ای که به کار او برتری می‌بخشد. او با نوسان میان اعمال اجتماعی مشهود و اهداف عاملان نمونه‌وار نشان می‌دهد این دو چگونه بر یکدیگر اثر می‌گذارند. به این ترتیب توکویل میان دو سنت فکری زمان خود پیوند می‌زند. میان تجربه‌گرایی بریتانیایی که بر تبیین علی‌اتکا داشت و سنت درون‌نگری فرانسوی که بر فهم درونی اعمال تکیه می‌کرد. او در «دموکراسی در آمریکا» موفق شد بین تبیین تجربه‌گر و تبیین درون‌نگر پیوند زند.

اما کار او چه دستاوردی برای نظریه جدید «سرمایه اجتماعی» داشت؟ توکویل را می‌توان یکی از نخستین اندیشمندان کلاسیک جامعه‌شناسی دانست که میان نهادهای اجتماعی و ویژگیهای فرهنگی پیوند برقرار می‌کند. آنچه از کار او برای نظریه سرمایه اجتماعی اهمیت دارد، کاوش درباره ارتباط شکل‌های دولت با شرایط گوناگون اجتماعی و تأثیری است که خصوصیات فرهنگی جوامع بر سرشت سیاسی آنها دارد. با توجه به پذیرش اهمیت نگرش‌های اخلاقی در موفقیت دموکراسی در آمریکا، توکویل آغازکننده دیدگاهی می‌شود که امروزه رابرت پاتنام و فرانسویس فوکویاما به عنوان توکویلی‌های جدید ادامه‌دهنده آن هستند. این دیدگاه بر اهمیت سنتها و ویژگیهای فرهنگی جوامع که از آنها با عنوان «سرمایه اجتماعی» یاد می‌شود و تأثیر آن بر عملکرد موفق نهادهای دموکراتیک و اقتصادی تأکید دارد.